

بررسی جامعه‌شناختی کنش‌های اخلاقی در الگوی اسلامی پیشرفت بر اساس آموزه‌های قرآن

سید علی نقی ایازی^۱

چکیده

طراحی و تدوین الگوی جامع پیشرفت از دیرباز مد نظر بسیاری از فرهیختگان و اندیشمندان بوده است. جهت تحقق این مهم، جوامع مختلف طرحی مناسب با شرایط خویش تدوین می‌کنند. در این مطالعه، به اقتضای جامعه اسلامی مان، توجه به اسلامیت در طراحی این الگو مورد توجه قرار گرفته و از قرآن به عنوان یگانه منبع کلام وحی، بهره‌جسته ایم. از دیگر سو، در مسیر مطالعات جامعه‌شناسی پیشرفت، متغیرهای متعددی قابل مطالعه است، آنچه در این بین از اهمیت مضاعف برخوردار است، کنش‌های انسانی است که عامل مهمی در فرایند پیشرفت بوده و می‌تواند بر دیگر عوامل تاثیر گذار باشد. در بین اشکال مختلف کنش‌های انسانی، کنش‌های اخلاقی، به دلیل اولویت هدف رسالت از یک سو و ارتباط تنگاتنگش با پیشرفت، در این مطالعه مورد کاوش قرار گرفته است. از مجموع تحلیل صورت گرفته، به دو دسته از کنش‌های اخلاقی دست یافته ایم. ابتدا آن دسته از کنش‌هایی که در گسترش تعاملات اجتماعی مطلوب، موثر بوده و زمینه ساز پیشرفت می‌شوند. مانند کنش‌های اخلاقی توأم با ایثار، تواضع، استغفار و گذشت نسبت به دیگران، مهر و محبت، عاری از خشم و خیرخواهانه. دسته دوم کنش‌های اخلاقی که جنبه فردی داشته، ولی کارکرد اجتماعی دارند و زمینه ساز پیشرفت اند. مختصات این کنش‌ها عبارتند از: انجام صحیح عمل، عفت و پاکدامنی، صبر، راستگویی و کنش‌های عاطفی. روش مطالعه کیفی بوده و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوای کیفی، داده‌ها از آیات قرآن استخراج شده و مورد تحلیل و تفسیر اجتماعی قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: کنش اخلاقی، پیشرفت، آموزه‌های قرآن، الگو

۱- مقدمه

بر این اساس، طراحی و تدوین الگوی جامع پیشرفت از دیرباز مد نظر بسیاری از فرهیختگان و اندیشمندان بوده است. جهت تحقق این مهم، جوامع مختلف طرحی مناسب با شرایط خویش تدوین می‌کنند. در این مسیر و به اقتضای جامعه اسلامی مان، التفات و توجه به اسلامیت در طراحی این الگو از بنیادی‌ترین مولفه‌هایی بوده که شایسته است مورد توجه پژوهشگران این عرصه قرار گیرد، چنان‌که رهبر انقلاب، مبانی اسلامی را به صورت جامع و دقیق، اساس کار در طراحی الگو مد نظر قرار داده و خاطر نشان کرده اند: «در این خصوص (وجه اسلامیت الگو) هیچ ملاحظه و رودربایستی هم نشود.» (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار اعضای شورای عالی مرکز طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت). از قرآن به عنوان یگانه منبع کلام وحی، به منظور تأمین وجه اسلامیت طراحی الگو، می‌توان بهره‌جست.

از دیگر سو، در مسیر مطالعات جامعه‌شناسی پیشرفت، متغیرهای متعددی قابل مطالعه است، آنچه در این بین از اهمیت مضاعف برخوردار است، کنش‌های انسانی است که عامل مهمی در فرایند پیشرفت بوده و می‌تواند بر دیگر عوامل تاثیر گذار باشد. در بین اشکال مختلف کنش‌های انسانی، کنش‌های اخلاقی، به دلیل اولویت هدف رسالت (آل عمران/۱۶۴) از یک سو و ارتباط تنگاتنگش با پیشرفت، در این مطالعه مورد کاوش قرار خواهد گرفت.

۱- استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، a.ayazi@isca.ac.ir

۲- اهداف و پرسش های پژوهش

هدف اصلی این پژوهش، شناسایی عوامل موثر بر کنش اخلاقی در فرایند پیشرفت مبتنی بر الگوی اسلام است. پرسش های پژوهش: کنش های اخلاقی در شکل گیری الگوی پیشرفت چه تاثیری دارد؟ مختصات الگوی پیشرفت با توجه به متغیر کنش اخلاقی از منظر قرآن چیست؟ این الگو دارای چه ابعادی است؟

۳- پیشینه پژوهش

علی احمدی (۱۳۹۰): کتاب «پیش طرح الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» ضمن تبیین صورت مساله، به تعریف الگو، ویژگی های آن، کارکردهای مورد انتظار از الگو به عنوان یک سند بالا دستی، نحوه دستیابی به الگو، دلایل انتخاب کلمه پیشرفت، وجوه تشابه و تفاوت توسعه و پیشرفت پرداخته است. شاهبازپور (۱۳۹۱): رساله کارشناسی ارشد، «الگوی اسلامی-قرآنی پیشرفت (هدایت به رشد) شاخص ها، ساختارها و راهبردها» این اثر، دربردارنده چهار بخش کلیات، جهان معاصر اسلام و ادیان و مکاتب در مواجهه با اندیشه رشد و پیشرفت، اندیشه رشد و پیشرفت در نظام جامع آموزه های قرآن کریم است. ایازی (۱۳۹۲): کتاب «موانع تفکر در فرایند پیشرفت اجتماعی بر اساس آموزه های قرآن» هدف محوری این نوشتار، بررسی جامعه شناختی موانع تفکر در الگوی پیشرفت بر اساس آموزه های قرآن و پیامدهای آن می باشد. ایازی (۱۳۹۵) بررسی جامعه شناختی الگوی اسلامی پیشرفت بر اساس آموزه های قرآن با تاکید بر کنش های اجتماعی در پیشرفت اجتماعی. در این طرح پژوهشی به شناسایی عوامل موثر بر کنش اجتماعی در فرایند پیشرفت مبتنی بر الگوی اسلام پرداخته شده و آسیب ها در فرایند پیشرفت در فضای کنش اجتماعی مورد کاوش قرار گرفته است. (این نوشتار ماخوذ از این طرح پژوهشی است که توسط نگارنده انجام شده است). تحقیق حاضر در ادامه ی بررسی ابعاد پیشرفت مبتنی بر آیات قرآن بوده و به بعدی از ابعاد پیشرفت نظر دارد. وجه تمایز آن نیز مطالعه ی میان رشته ای بوده که در آثار مشابه دیده نمی شود.

۴- چارچوب مفهومی

بررسی جامعه شناختی^۲: عبارتست از تجزیه و تحلیل وقایع اجتماعی با روش های جامعه شناسی. الگو^۳: «انسان شناسان و جامعه شناسان قواعد و هنجارهایی که به عنوان راهنما یا میزان در تمایل کنش بکار گرفته می شوند، الگوهای فرهنگ یا الگوهای فرهنگی می نامند. الگو^۴ بنا به تعریف مدل، طرح و نمونه ایست که از آن پیروی می شود و از آن الهام گرفته می شود و یا نسخه ای از آن بر می دارند.» (گی روشه، ۱۳۷۰: ۴۴) «در اینجا ما اصطلاح (model) را بکار می گیریم. امتیازی که بر (pattern) دارد آنست که هم به شکل فعل و هم به شکل صفت درمی آید.» (همان). در واقع، الگو یا مدل، جزء کوچک یا بازسازی و کوچک شده ی یک شیء یا پدیده ی بزرگ است؛ که از لحاظ کارکرد با آن شیء یا پدیده واقعی، یکسان تلقی شده است. (آبرکرامی و دیگران، ۱۳۷۰).

2 Sociological study

3 model

4 pattern

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

پیشرفت^۵؛

پیشرفت در لغت، واژه‌ای فارسی است که به معنای گسترش دادن، وسعت بخشیدن یا افزایش دامنه چیزی است؛ معادل آن در عربی کلمه توسعه است که مصدر باب تفعیل از ریشه «وسع» به معنای فراخی، نیرو، توان، بی‌نیازی، ترقی و پیشرفت است. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ج ۵، ۳۹۲)

پیشرفت در اصطلاح، پیشرفت، مفهومی است که بیش از هر چیز حرکت ترقی‌خواه و رو به جلو از آن به ذهن متبادر می‌شود. در عصر مدرن این مفهوم بیش از هر چیز معنای رشد کمی و افزایش حجمی را به خود گرفته که با عبارت «توسعه» از آن یاد می‌شود.

در اندیشه اسلامی «پیشرفت، فرآیندی جهت‌دار است و هدف نهایی آن، رساندن انسان به کمال نهایی شایسته‌اش، یعنی «قرب إلى الله»، و تأمین رفاه مادی انسان در حد معقول است که در مقایسه با هدف نهایی (قرب إلى الله)، به عنوان هدفی متوسط و به منزله ابزاری برای رسیدن به آن است. (مصباح یزدی، ۱۳۸۴: ۴-۵۳ و مصباح یزدی، ۱۳۷۹: ۴۶۱)

اگر چه در الگوی اسلامی پیشرفت که از مبانی و منابع دین اسلام استخراج می‌شود، رشد کمی مورد توجه می‌باشد، اما تحقق عدالت و سایر فضایل انسانی از مؤلفه‌های اصلی پیشرفت محسوب می‌شوند. پیشرفت به مثابه تعالی به این معناست که توسعه مادی و کمی در خدمت رشد فضایل انسانی و از جمله عدالت در جامعه باشد.

با این وصف، پیشرفت دارای معنای اضافی و نسبی است؛ بدین معنا که برای تبیین و فهم آن باید حقایق دیگری را فهمید. در غیر این صورت به‌خودی خود دارای معنای مشخصی نیست. به عبارت دیگر، از تعابیر سهل و ممتنع است. در ظاهر دارای معنای روشن و واضح است اما در واقع واژه‌ای پر معنا و محل اختلاف می‌باشد.

کنش‌های اجتماعی^۶

«از دیدگاه ماکس وبر، کنش (انسانی) در صورتی اجتماعی است که فرد یا افرادی که رفتار می‌کنند برای آن معنای ذهنی قائل هستند و رفتار دیگران را مد نظر قرار می‌دهند و در جریان خود از آن متاثر می‌شوند.» (روشه، ۱۳۷۰: ۲-۲۱)

کنش‌های اخلاقی^۷

دسته‌ای از کنش‌ها اجتماعی، محصول ارزش‌های حاکم بر جوامع است. کیفیت و میزان درونی سازی ارزش‌ها، کنش‌های مبتنی بر اخلاقیات را شکل می‌دهد. هر چه ارزش‌های منطبق با فطریات بشری در جامعه از اشاعه بیشتری برخوردار باشد و در احاد آن جامعه درونی شده باشد احتمال وقوع این دسته از کنش‌ها بیشتر خواهد بود. طبیعت و ذات این دسته از کنش‌ها، زمینه تحقق پیشرفت را بیشتر محتمل می‌سازد.

5 development
6 Social action
7 Moral action

۵- روش تحقیق:

روش تحقیق در این پژوهش روش کیفی بوده و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوای کیفی استقرائی که یکی از تکنیک های روش کیفی است، مطالعه صورت گرفته است. در این تکنیک، شناخت واقعیت جز با درک آن به مثابه یک کل واحد و به هم پیوسته، ممکن نمی شود. همچنین فهم معانی مستتر در پیام ها تنها با گذر از سطح و با رسوخ به معانی پنهانی که در پس اجزای متن نهفته اند، میسر خواهد شد. در تحلیل محتوای کیفی، با در نظر داشتن کاستی ها، محقق فعالانه وارد فرایند تحقیق می شود و به درک موضوع تحقیق با در نظر گرفتن بافت ارتباطی که موضوع مطالعه در آن ریشه دارد (نظیر نیت مولف و زمینه فرهنگی موضوع)، ویژگی های متن (مانند بافت غیر زبانی، نشانه شناختی، دستوری و...) ویژگی های گروه هدف و دریافت کنندگان اقدام می کند. (Mayring, 2003: 267). مسیر حرکت در تحلیل محتوای کیفی عمدتاً از متن به سمت بیرون کشیدن مقولات و سپس ایجاد مدل ها و نقشه های مفهومی است. از این رو، کاربرد بیشتر منطق استقراء در آن، پذیرفته شده است. (Eio & Kingas, 2007: 107). استفاده از رویکرد استقرائی که از آن به عنوان تحلیل محتوای متعارف هم نام برده شده است، بیشتر زمانی ضرورت می یابد که اطلاعات کافی درباره ی یک پدیده وجود ندارد و محقق می خواهد دانش زمینه ای لازم را در این خصوص فراهم کند. این شیوه ی تحلیل محتوا بیشتر به دنبال تقلیل اطلاعات و ارائه ی توصیفی دقیق پیرامون یک موضوع است. در اینجا تحقیق از طریق توجه به مضامین مسلط و متداول در داده هاست. (Thomas, 2006: 2).

این روش (تحلیل محتوای استقرائی) به جای جستجو برای دستیابی به یک نظریه اصلی، ساخت یک مدل یا توسعه مفهومی را دنبال می کند. (Hsieu-Fang & Shannon, 2005: 1278-1281)

منطبق با کاربرد این روش، گردآوری داده ها از میان آیات وحی نخستین مرحله ای است که باید اقدام نمود. و آنچه خلاقیت و اتقان کار را در این زمینه تضمین می کند، احاطه پژوهشگر به دو دانش تفسیر اجتماعی آیات وحی و جامعه شناسی پیشرفت است، در این میان گرایش تفسیر اجتماعی از اهمیت بیشتری برخوردار است.

بنابراین تفسیر اجتماعی قرآن به عنوان یکی از اقدامات اساسی در فرایند انجام کار مد نظر بوده است. «مقصود از تفاسیر اجتماعی، مجموعه ای از شروح، توضیحات، استنباطات و تحلیل هایی است که مفسران در طی قرون و اعصار در ذیل آیات اجتماعی قرآن مجید عرضه کرده اند. آیات اجتماعی نیز به آیاتی اطلاق می شود که به زندگی اجتماعی انسان و لوازم و آثار و پیامدهای آن مربوط باشد.» (تقی زاده داوری، ۱۳۸۸: ۱۷۰)

۶- یافته های تحقیق

با استفاده از روش تحقیق کیفی استقرائی، کنش های اخلاقی تاثیر گذار در شکل گیری جامعه پیشرفته از آیات قرآن استخراج گردید و در مقولات و مفاهیم مرتبط طبقه بندی شد.

بشترین کنتراس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

۱-۶ مقوله بندی کنش های اخلاقی

از منظر جامعه شناسی، فراوانی تعاملات اخلاقی بین احاد یک جامعه، انسجام و همبستگی اجتماعی را ارتقا داده و می تواند زمینه ی ظهور اعتماد اجتماعی را بوجود آورد. این دسته از کنش های انسجام آفرین، طبق آموزه های قرآن، در دو دسته تعاملات اجتماعی بین هم نوع و مختصات کنش اخلاقی که جنبه فردی داشته و در عین حال کارکرد اجتماعی نیز خواهد داشت؛ جای می گیرد. در این مجال به بررسی این دسته از کنش ها اشاره خواهد شد.

۱-۱-۶ مقوله ی کنش های مبتنی بر تعامل با هم نوع

خداوند در آیات مختلف، مسلمانان را به رعایت آداب و اخلاق اسلامی دعوت کرده است. و به توصیه هایی مانند؛ رعایت عدالت، احترام متقابل، سنجیده گویی و... که التزام به این دسته از کنش ها، ذیل گونه هایی از تعامل با هم نوع قرار می گیرد.

۱-۱-۱-۶ کنش های اخلاقی ایثارگرانه

قرآن کریم در کنار اصل عدالت که قاعده عمومی کنش محسوب می شود، اصل احسان و ایثار را مطرح می سازد. عدالت به معنای اعطای حق به ذی حق بوده که توزیع مزایا را مبتنی بر اصل استحقاق و شایستگی می داند. اگر احسان را نفع رساندن به دیگران بدون چشم داشت و جبران متقابل بدانیم. (مصباح یزدی، ۱۳۷۶: ج ۳، ۳۰۱) ایثار یک مرحله بالاتر از احسان است و به معنای ترجیح دادن و مقدم داشتن دیگران بر خود است. (طباطبایی، ۱۳۶۳: ج ۱۹، ۳۵۷) براساس مقتضای اصل عدالت، اگر فردی باری از دوش اجتماع بر می دارد، متناسب با آن حقی نیز به عهده اجتماع پیدا می کند، اما در اصل احسان و ایثار، دریافت نفع مادی متقابل در آن وجود ندارد بلکه افراد این گونه کنش ها را عمدتاً با انگیزه های معنوی و نفع آخروی انجام می دهند. مصادیق رفتار مبتنی بر احسان و ایثارگرانه در آیاتی از قرآن بیان شده است.

آیه ۹ سوره حشر به ایثار انصار نسبت به مهاجرین اشاره می کند که علیرغم تنگدستی و نیاز خویش، ولی به منظور محبت و علاقه ای که به هم نوع خویش داشته و آن ها را عزیز می شمردند از مایحتاج خویش گذشتند و به میهمانان شان که از مکه آمده بودند، اعطا می کردند.

رفتارهای مبتنی بر احسان و ایثار علاوه بر این که سازوکار حمایتی لازم را برای اقشار آسیب پذیر جامعه فراهم می سازد، رحمت، محبت و همبستگی اجتماعی را توسعه می دهد، باعث امنیت عمومی و گردش ثروت در اجتماع می شود. (طباطبایی، ۱۳۶۳: ج ۱۲، ۴۷۹). از این جهت که زمینه را برای تربیت معنوی و رهایی بشر از بند طمع و خودخواهی افراطی فراهم می سازد، دارای اهمیت بنیادی است و از ملزومات جامعه پیشرفته می باشد.

انسان برای این که بتواند بر حرص و خودخواهی ذاتی خود غلبه نماید و علاوه بر منافع فردی مصالح دیگران و جامعه را نیز مد نظر قرار دهد، نیازمند تربیت است و این تربیت مبتنی بر کنش های ایثارگرانه و دگردوستانه

محقق می شود. (صدر، ۱۴۰۳: ق: ۷۱۵)

بشترین کنتراس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

بر این اساس، کنش‌های مبتنی بر احسان و ایثار صرفاً ناشی از انفعالات روانی و غلیان عواطف شمرده نمی‌شود، بلکه در ورای آن عقلانیت پرمایه‌ای وجود دارد که باعث می‌شود انسان‌های حسابگر، نسبت به مصالح دیگران اهتمام داشته و یا حتی آن را بر منافع فردی خود مقدم بدارد، چرا که در ازای آن‌ها به منافع اخروی پایدار و درجات متعالی معنوی نائل می‌شوند.

۶-۱-۱-۲ کنش‌های اخلاقی متواضعانه

کنش مبتنی بر تواضع، یکی از کنش‌های مهم و ارزشی است که در قرآن کریم بر آن تأکید گردیده و عامل رشد و تکامل مادی و معنوی انسان معرفی شده است. و در مقابل، کبر و غرور و خودبرتربینی از رذیلت‌های اخلاقی و سرچشمه غربت و رمیدن از خود، خدا، جامعه و نزدیکترین خویشان و دوستان و مایه سقوط در ورطه آلودگی به انواع گناهان و دور افتادن از شناخت درست حقایق و مسیر تکامل است که از آن به عنوان موانع در مسیر پیشرفت قلمداد شده است. از این رو قرآن کریم از یکسو، همواره متکبران را سرزنش کرده و بر روی ساده‌ترین جلوه‌های رفتاری که حاکی از غرور و نخوت باشد، انگشت گذاشته و از سوی دیگر، کنش‌های متواضعانه را ستوده و آن را در شمار صفات نیک اخلاقی مؤمنان و عباد الرحمن شمرده است.

آیه ۱۸ سوره لقمان، به این کنش اخلاقی اشاره می‌کند و صریح و روشنی دارد که حضرت لقمان به «دو صفت بسیار زشت ناپسند که مایه از هم پاشیدن روابط صمیمانه اجتماعی است، اشاره می‌کند: یکی تکبر و بی‌اعتنائی، و دیگر غرور و خودپسندی است که هر دو در این جهت مشترکند که انسان را در عالمی از توهم و پندار و خود برتر بینی فرو می‌برند، و رابطه او را از دیگران قطع می‌کنند.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۱۷، ۵۴)

به منظور درونی سازی این خصوصیت رفتاری می‌توان بر این گزاره تأکید داشت که ادامه‌ی تواضع و فروتنی بندگان در برابر پروردگار در تعامل با بندگان خدا نیز پدیدار می‌گردد و بخشی از سیره رفتاری آنان می‌شود که نتیجه آن، تألیف قلوب، همزیستی و تعاون اجتماعی، سرازیر شدن نعمت‌های مادی و معنوی و بالأخره رشد و تکامل در مورد رفتار همه‌جانبه است. بدین جهت است که خداوند به شخص پیامبر، نسبت به کنش‌های متواضعانه در برابر مؤمنان فرمان می‌دهد و اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ (حجر/۸۸) «این تعبیر کنایه زیبایی از تواضع و محبت و ملاطفت است.» (همان، ج ۱۱، ۱۳۲) با این شیوه‌ی رفتاری و الگوی عملی، امت سالم، متحد، مترقی، مهربان و صمیمی شکل می‌گیرد.

۶-۱-۱-۳ کنش اخلاقی استغفار و گذشت نسبت به دیگران

بر اساس آموزه‌های قرآن، استغفار، مایه رشد، پیشرفت و توسعه معنوی و مادی است. آیاتی که استغفار فرد در پیشگاه خداوند را مایه نزول برکات و رونق اقتصادی معرفی می‌کند آیات ده تا دوازده از سوره نوح و آیه ۵۲ از سوره هود است.

تفسیر المیزان در ذیل آیات سوره نوح چنین بیان می‌کند: «استغفار از گناهان اثر فوری در رفع مصائب و گرفتاری‌ها و گشوده شدن در نعمت‌های آسمانی و زمینی دارد، می‌فهماند بین صلاح جامعه انسانی و فساد آن، و بین اوضاع

بشترین کنتراس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

عمومی جهان ارتباطی برقرار است، و اگر جوامع بشری خود را اصلاح کنند، به زندگی پاکیزه و گوارایی می‌رسند، و اگر به عکس عمل کنند عکس آن را خواهند داشت.» (طباطبایی، ۱۳۶۳: ج ۲۰، ۴۶)

از دیگر سوی، آیه ای که استغفار اعضای جامعه برای یکدیگر را سفارش کرده و موجبات پیشرفت را فراهم می‌کند آیه ۱۵۹ از سوره آل عمران است که سفارش در باره خوش رفتاری با مردم و پرهیز از بد بینی و گفتار ناروای آن‌ها است و توصیه به صرف نظر کردن از کجی‌ها و طلب عفو و آمرزش برای ایشان است.

یکی از صفات باری تعالی غفار است. یعنی او کسی است که بسیار بخشنده است و از کجروی‌ها و ناشایست‌های بندگان درمی‌گذرد و این خصوصیت نیز شایسته ی بندگان است که نسبت به آن دسته از کنش‌های نامطلوب هم نوعانش که باعث گسست روابط اجتماعی می‌شود، چشم پوشی کرده تا باعث انقطاع تعاملات نشود. زیرا بهبود روابط و مناسبات اجتماعی می‌تواند باعث فراوانی تعاملات اجتماعی به منظور هم‌افزایی در مسیر پیشرفت شود.

در آیه ۲۲ سوره نور، از توانگران و صاحبان مکنّت و ثروت و کسانی که از حشمت و شکوهی برخوردارند، به عفو و گذشت نسبت به کجروان سخن می‌گوید و این خصلت بشری را با خصلت خداوندی تشبیه می‌کند.

تفسیر هدایت در ذیل این آیه چنین می‌فرماید: «وظیفه امت اسلامی پس از رویدادهایی همچون افک (تهمت زنی بزرگ) و آنچه باعث تفرقه و اختلاف می‌شود، کوشش به سوی وحدت برای بنا نهادن موجودیت جدیدی است که بر پایه وحدت و یگانگی نهاده شده باشد.» (مدرسی، ۱۳۷۷: ج ۸، ۶-۲۸۵)

آیه ۴۳ سوره شوری نیز از مصادیق سنجیده عمل کردن در تعاملات اجتماعی را عفو و گذشت نسبت به کجروی هم‌نوعان معرفی می‌کند.

آیات ۲۶۳ و ۲۳۷ سوره بقره و آیه ۱۳۴ آل عمران از دیگر مصادیق توصیه به گذشت از هم‌نوع بوده که می‌تواند به ایجاد روابط عاطفی و به دور از کینه کمک کرده و در نتیجه مولد روابط گرم و مبتنی بر عواطف باشد و منجر به بهبود روابط و مناسبات اجتماعی شود. طبیعی است که تراکم و انباشت این دسته از کنش‌ها می‌تواند منجر به پیشرفت شود.

بر اساس تحلیلی دیگر می‌توان چنین بیان کرد که، یکی از روش‌های اصلاحات اجتماعی بر اساس فرهنگ قرآنی گذشت و عفو دیگران نسبت به عمل زشت و نابهنجار آن‌هاست. تداوم این وضعیت می‌تواند منجر به شرمساری شخص نابهنجار و تصحیح رفتار بدون ایجاد تنش شود. چنان‌که وجود تنش در جامعه با پیشرفت ناسازگار است. بنابراین این خصوصیت گذشت از شخص نابهنجار و عمل نیک در برابر آن می‌تواند زمینه پیشرفت را فراهم سازد.

۴-۱-۱-۶ کنش اخلاقی همراه با مهر و محبت

محبت و مهرورزی یکی از مبانی تربیت نفوس، تزکیه و تطهیر باطن و به‌طور کلی مؤثرترین عامل در پیشرفت جامعه است. چنان‌که خداوند ارسال رسل خویش را بر این اساس نیز تنظیم فرمود که اولیای دین نیز در این ویژگی سرآمد باشند و آثار و نتایج دنیوی آن‌ها را برای زمینیان مشاهده پذیر نماید.

آیه ۱۰۷ سوره انبیاء، خصوصیت سرآمد پیامبرش را مهربانی معرفی کرده که آثار مثبتی نیز داشته است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» یعنی تو رحمتی هستی که به سوی همه جماعت‌های بشری فرستاده شده‌ای. پیامبر

بشترین کنترانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

(ص) رحمت برای اهل دنیا است از جهت آثار حسنه‌ای که از قیام او به دعوت حقه‌اش در مجتمعات بشری به راه افتاد که اگر وضع زندگی بشر آن روز را قبل از این که آن جناب مبعوث شود در نظر بگیریم و با وضعی که پس از قیام او به خود گرفت مقایسه کنیم، کاملاً روشن می‌گردد» (طباطبایی، ۱۳۶۳: ج ۱۴، ۴۶۷)

در آیه ۱۵۹ سوره آل عمران با توجه به این خصوصیت و مبتنی بر سطح تعاملات اجتماعی، تاکید بیشتری نموده و به پیامبر خویش می‌فرماید: اگر از چنین ویژگی برخوردار نبودی کسی به گرد تو جمع نمی‌گشت. «در آیه فوق، نخست اشاره به یکی از مزایای فوق العاده اخلاقی پیامبر ص شده و می‌فرماید: در پرتو رحمت و لطف پروردگار، تو با مردم مهربان شدی در حالی که اگر خشن و تندخو و سنگدل بودی از اطراف تو پراکنده می‌شدند.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۳، ۱۴۱)

از این رو، دین اسلام معاشرت افراد با یکدیگر را بر پایه محبت تعریف کرده است و در آیات شریفه قرآن و روایات پیشوایان دینی به آن توصیه فراوان شده است.

از آموزه‌های جامعه‌شناختی و تعالیم دینی استفاده می‌شود، عزت و شکوه جوامع در گرو آفت دل‌های افراد آن است. چرا که انسان، خواهان کمال است و حصول کمال در گرو اجتماع اشخاص، و حقیقت اجتماع وابسته به حبّ و قرب باطنی افراد است و چون انسان کمال‌خواه است، به این تألیف نیاز دارد. این محبت قلوب در میان افراد جامعه، هرچه گسترده‌تر، رشد و شکوفایی آن بیشتر خواهد شد. به عبارت دیگر و با زبان آماری می‌توان گفت بین دو متغیر مهر و محبت و میزان پیشرفت در یک جامعه رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد.

شان نزول آیه ی ۱۰۳ سوره آل عمران در تفسیر انوار درخشان چنین بیان شده است. «آیه مبنی بر یادآوری اختلاف دو قبیله اوس و خزرج است، که قبل از ظهور اسلام در اثر عداوت دیرین میان آن دو قبیله بزرگ جنگ‌های خونین رخ می‌داد و همیشه از نعمت آسایش و امنیت بی بهره بودند، پس از هجرت رسول اکرم به مدینه که مردم آن سامان را به خداپرستی دعوت کرد، آن دو قبیله نیز که در حال زد و خورد به سر می‌بردند، در اثر قبول اسلام دشمنی آنان با یکدیگر بصورت ائتلاف و برادری در آمد، و از زمره انصار و یاران پیامبر گردیدند. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴: ج ۳، ۱۵۸)

با این وصف، خصوصیت برادری موجب روابط گرم و عاطفی شده و احساس تعلق به یکدیگر و ما بین افراد بوجود می‌آید و طبیعی است که روابط بهبود یافته و گسترش یابد.

بر این اساس، عشق به مردم و دگر دوستی، سرآمد مکارم اخلاقی و سجایای انسانی است که تزیید و انباشت آن زمینه‌ی وصول به اهداف در مسیر پیشرفت کمک می‌کند.

۶-۱-۵ کنش اخلاقی وفای به عهد

وفای به عهد و اجرای قوانینی که بین احاد یک جامعه صورت می‌گیرد؛ می‌تواند زمینه‌ی اعتماد اجتماعی را فراهم کند. عنصر اعتماد اجتماعی نیز باعث هم‌افزایی گشته و حرکت در مسیر پیشرفت را تسهیل می‌کند. این اصول بنیادین است که در تمام جوامع ساری و جاری است. نویسنده کتاب تفسیر نمونه در ذیل آیه ۱۷۷ سوره آل عمران پس از ذکر اهمیت وفای به عهد در جوامع، با استناد به روایتی از امام صادق ع وفای به عهد را نسبت به همگان، حتی

هشتمین کنگراس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

در جامعه کفر پیشه، امری لازم و اجتناب ناپذیر یاد می کنند. «سرمایه زندگی اجتماعی، اعتماد متقابل افراد جامعه است، و از جمله گناهایی که رشته اطمینان و اعتماد را پاره می کند و زیربنای روابط اجتماعی را سست می نماید ترک وفای به عهد است، به همین دلیل در روایات اسلامی چنین می خوانیم که مسلمانان موظفند سه برنامه را در مورد همه انجام دهند، خواه طرف مقابل، مسلمان باشد یا کافر، نیکوکار باشد یا بدکار، و آن سه عبارتند از: وفای به عهد، ادای امانت و احترام به پدر و مادر» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۱، ۶۰۰)

بر این اساس، یکی از ویژگی هایی که در تعاملات اجتماعی ضامن استواری آن شده، وفای به عهد و امانتی است که به آدمی سپرده شده است. چنان که اولیای دین نیز بر حفظ و حراست به آن کوشیده و خویش بدان متصف بوده اند. در آیه ۵۴ سوره مریم، یکی از خصوصیات رفتاری حضرت ابراهیم را صادق الوعد بر می شمارد و در آیه هشتم سوره مومنون خصوصیات وی را وفای به عهد توصیف می کند و همچنین نسبت به تعهدات اجتماعی نیز پایبندند و خویش را بدان ملتزم می دانند؛ مانند آنچه که در تفسیر هدایت ذیل آیه ۳۴ از سوره اسراء آمده است. «عهد و پیمان تکیه گاهی اجتماعی در اسلام است، و محور تعاون و تبادل فکری و سیاسی و تجاری به شمار می رود، و اسلام ما را به وفاداری نسبت به پیمان ها، نخست به همین سبب برمی انگیزد، و در مرحله دوم به سببی اخلاقی، و در مرحله سوم برای آن که بر وفای به عهد حکم شرع جریان پیدا می کند. و نگاهداری عهد و پیمان یکی از مهمترین مسئولیت های بشر در زندگانی او محسوب می شود.» (مدرسی، ۱۳۷۷: ج ۶، ۲۲۸)

۶-۱-۶-۶ کنش اخلاقی عاری از خشم

هیجان ها انواع مختلفی دارند که عبارتند از: ترس، نفرت، غم، شادی، علاقه و خشم (ریو، ۱۳۸۹: ۳۲۶). شواهد بسیاری نشان می دهند افرادی که در زمینه احساسات و عواطف خود قوی و چیره دست هستند، یعنی احساسات خود را به خوبی کنترل می کنند و احساسات دیگران را درک کرده و با آن ها به خوبی کنار می آیند، در هر زمینه زندگی، اعم از روابط خصوصی، خانوادگی و یا مراودات سیاسی و اجتماعی از مزیت خوبی برخوردارند.

از دیگر سو، باید در نظر داشت که پیچیدگی جوامع کنونی و بروز مشکلات بشری، ایجاد و بازشناسی هیجان ها شیوه های مهمی برای تنظیم مبادلات اجتماعی و تعادل جسمانی و روانی ما هستند. امروزه هر کسی در زندگی خود به گونه ای با مسئله خشم و خشونت درگیر است. خشم پرشورترین هیجان و خطرناک ترین آن هاست. وقتی خشم موجب پرخاشگری می شود، نابودی و جراحت غیرضروری ایجاد می کند (همان، ۳۳۱).

در متون اسلامی خشم را به غضب و غیظ نیز تعبیر می کنند. دانشمندان و علمای اسلامی، خشم را یکی از نعمت های بزرگ خداوند می دانند که در وجود انسان ها به ودیعه نهاده شده است و به واسطه آن انسان برای بقای خویش، در برابر ناملایمات طبیعت تلاش می کند و به بازسازی و آبادی دنیا و آخرتش مشغول می شود. از آنجاکه بحث کنترل هیجان ها، بحث مهمی در تعاملات و سلامت روانی انسان بوده، و ارتباط تنگاتنگی با پیشرفت دارد. در اسلام نیز خشونت و پرخاشگری از ابعاد و جنبه های مختلفی مورد توجه قرار گرفته و درباره آثار و شیوه های مهار آن سخن به میان آمده است. جهاد با دشمنان، حفظ نظام بشر، امر به معروف و نهی از منکر، اجرای تعزیرات، دفاع از

بشترین کنتراس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

جان و مال و جهاد با نفس، فقط به کمک و یاری این غریزه ممکن می گردد و اگر غریزه خشم نبود، بشر رو به نابودی و تباهی می گذاشت.

از سوی دیگر، همین نیروی حیاتی و غریزی (خشم) می تواند ویران کننده نیز باشد، در حدی که بر انسان غلبه می کند تا آنجا که اعمال و کردار فرد از کنترل عقل و دین و تبعیت از آن ها خارج می شود. دین مبین اسلام ما را به فرو خوردن خشم و کظم غیظ دعوت می کند و در آیات و روایات تأکید بر این صفت پسندیده شده است. خداوند حکیم در قرآن، فرو خوردن خشم را یکی از ویژگی های پرهیزکاران می داند. به عنوان نمونه آیه ۱۳۴ سوره بقره، در بیان صفات محسنین اشاره می کند ایشان عاری از خشم و غیظ هستند. چنان که در ترجمه تفسیر بیان السعاده فی مقام العباده، در ذیل این آیه چنین آمده است. «کظم غیظ (فرو خوردن خشم) در حقیقت انفاق از شدت قوه غضب است، چنان که بخشودن مردم و طهارت قلب از کینه آن ها و بیزاری جستن از بدی کردن به آن ها. و به جای آن، در برابر بدی آنان احسان کردن یک نوع انفاق است که از شدت بزرگ پنداری و خود بینی نفس می کاهد.» (گنابادی، ۱۳۷۲: ج ۳، ۳۹۲)

۶-۱-۱-۷ کنش اخلاقی خیرخواهانه

کنش های معطوف به دیگران که منفعت و سود هم نوع را در پی دارد، می تواند به همدلی و هم افزایی همه جانبه منجر شود. خصوصیت این نوع از کنش، نیک محورانه بودن آن است که انتفاع به دیگران را در پی دارد و در آیاتی به انجام آن تأکید شده است. مانند آیه ۲ سوره مائده که در تفسیر کوثر ذیل آن چنین بیان شده است. «در کارهای نیک و خدا پسندانه با یکدیگر همکاری و تعاون داشته باشید و برای انجام کارهای پسندیده و اعمالی که موجب پیدایش تقوا می شود همدیگر را یاری کنید ولی در ارتکاب گناه و در دشمنی و عداوت با یکدیگر همکاری نکنید. قرآن کریم مسلمان ها را به تعاون و همکاری دعوت می کند و روح تعاون را در جامعه اسلامی گسترش می دهد. روشن است که اگر در میان افراد یک جامعه روح تعاون حکومت کند، زمینه برای پیشرفت مادی و معنوی آن جامعه فراهم شده و تعاون و همکاری بستر مناسبی برای ترقی و تعالی و شکوفایی همه جانبه آن جامعه می گردد.» (جعفری، ۱۳۷۶: ج ۳، ۳-۶۲)

۶-۱-۲ مقوله ی مختصات کنش اخلاقی توأم با کارکرد اجتماعی

دومین مقوله ای که در ذیل کنش های اخلاقی از آن یاد می شود؛ عبارت از بیان مختصات این دسته از کنش ها است که وقوع آن ها در یک جامعه ی پیشرفته اجتناب ناپذیر است.

۶-۱-۲-۱ انجام صحیح عمل

در آیه ۱۹۵ بقره، امر به احسان از سوی خداوند به معنای اتخاذ کنشی صحیح و مبتنی بر اصول و متد خاص آن تفسیر شده است. «منظور از احسان این است که هر عملی که انجام می دهند خوب انجام دهند» (طباطبایی، ۱۳۶۳: ج ۲، ۹۳).

بشترین کنتراس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

چنان که احسان در آیه ی ۹۳ از سوره مائده به این معناست که عملی همراه با تقوا توصیف شده که به درستی صورت پذیرفته باشد.

آیات ۳۰ سوره کهف و ۱۷۲ سوره آل عمران نیز با اراده ی همین معنا استفاده شده که تاییدی بر انجام عمل به طور صحیح آن است. طبیعی است که کنش با این خصوصیت می تواند زمینه ی وصول به هدف را فراهم سازد.

۶-۲-۱-۲-۲ عفت و پاکدامنی

مطابق آموزه های قرآنی، برخورداری از تقوا و پاکدامنی، آثار دنیایی و اخروی بسیاری برای افراد دارد و سعادت آنان را در دو جهان تضمین می کند.

آیه ۱۵۱ سوره انعام به پرهیز از عمل ناشایست فحشاء که امروزه به عنوان عملی ناپهناجر از آن یاد می شود بر حذر داشته و وقوع و اشاعه ی آن را امری متعارض با پیشرفت جامعه دانسته که آسیب آن می تواند مجموعه نهادهای جامعه را دستخوش تغییر داده و به تخریب جدی برخی از نهادهای اجتماعی منجر شود. «از ظاهر کلام برمی آید که مراد از "فاحشه ظاهری" گناه علنی و مقصود از "فاحشه باطنی" گناه سری و روابط نامشروع برقرار کردن در پنهانی است.

از اینگونه امور از این جهت نهی فرموده که اگر مباح می بود و تحریم نمی شد شناعت و زشتیش از میان می رفت و شایع می گردید، برای این که اینگونه امور از بزرگترین موارد علاقه نفس است و نفس از محرومیت در باره آن ها طبعاً سخت ناراحت می باشد و طبیعت بشر طوری است که اگر به خود واگذار شود به سرعت فحشا را در بین افراد خود شیوع می دهد، و شیوع فحشاء باعث انقطاع نسل و فساد جامعه خانواده است، و با فساد خانواده ها جامعه کبیر انسانی از بین می رود.» (طباطبایی، ۱۳۶۳: ج ۷، ۵۱۷)

آیات مشابهی که تقوای الهی را سفارش کرده و پاکدامنی و پرهیز از کجی ها و زشتی ها را مورد تاکید قرار داده اند به پیامد وقوع این نوع از انحرافات و تعارض آن با پیشرفت اشاره کرده اند.

۶-۲-۱-۳ صبر

بر اساس آموزه های وحیانی، یکی از کنش هایی که زمینه ی وصول به شرایط مطلوب را برای آدمی فراهم می کند، کنش های صبورانه است. صبر به معنای شکیبایی و خویشنداری در آیات بسیاری از آن یاد شده است. این خصوصیت اخلاقی دارای اقسامی است که در این مجال نوع اجتماعی آن مورد مذاقه قرار می گیرد.

صبری که وجه اجتماعی دارد و آستانه ی تحمل آحاد جامعه را ارتقا داده و از همگان می خواهد تا نسبت به یکدیگر صبورانه عمل کنند، در مفاهیم دینی تعبیر به مصابره شده است. این رویکرد از صبر، مورد نیاز در تعاملات اجتماعی است و باعث رفع مشکلات در سطوح فردی و اجتماعی خواهد شد؛ چراکه با تحمل ناراحتی ها و مصایب، کوشش بیشتر و همت والا به وجود آمده و در نتیجه منجر به پیشرفت خواهد شد.

بشترین کتیراس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

آیه ۲۰۰ سوره آل عمران به این مهم توجه می‌کند. «مصا‌بره عبارت است از اینکه جمعیتی به اتفاق یکدیگر اذیت‌ها را تحمل کنند و هر یک صبر خود را به صبر دیگری تکیه دهد و در نتیجه برکاتی که در صفت صبر هست، دست به دست هم دهد و تاثیر صبر بیشتر گردد و این معنا امری است که هم در فرد (اگر نسبت به حال شخصی او در نظر گرفته شود) محسوس است و هم در اجتماع (اگر نسبت به حال اجتماع و تعاون او در نظر گرفته شود) چون باعث می‌شود که تک تک افراد نیروی یکدیگر را به هم وصل کنند و همه نیروها یکی شود» (طباطبایی، ۱۳۶۳: ج ۴، ۱۴)

در دو آیه ی ۳۴ و ۳۵ سوره فصلت «خدای سبحان دفع به أحسن را تعظیم و مدح کرده، به بهترین نقطه و بلیغ ترین مدح، و فرمود: کسی این سفارش را نمی‌پذیرد، مگر تنها آن‌هایی که دارای صفت صبرند، و آن‌هایی که بهره‌ای عظیم از کمال انسانیت و خصال نیک دارند. این دلالت را هم به روشنی دارد که حظ عظیم تنها نصیب صاحبان صبر می‌شود.» (همان، ج ۱۷، ۵۹)

این نوع صبر، باعث گسترش تعاملات و فراوانی آن شده و می‌تواند باعث بهبود روابط شود.

نوعی دیگر از صبر، شکیبایی و خویشتنداری در برابر مشکلات و سختی‌هاست که طبق وعده‌های الهی می‌تواند باعث گشایش امور شده و وصول به مطلوب را فراهم کند. تفسیر آیه ۱۷۷ سوره بقره به چنین مطلبی اشاره کرده است. «صبری که محصول آن ایمان و گذشت از مال و وفای به عهد می‌باشد- نه آن که از فقد درک و احساس و هدف یا ناتوانی و زبونی باشد. با صورت گرفتن اجتماعی از اینگونه مردان که خود هدف و رسالتی را اعلام می‌نماید و جوشش و حرکتی رخ می‌نماید تضادها و برخوردها روی می‌آورد و رنج‌ها و سختی‌ها برای نگهداری یا پیش برد آن آغاز می‌شود و چهره مردان بردبار در سختی‌ها و ضربه‌ها آشکار می‌شود.» (طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۲، ۵)

۴-۲-۱-۶ راستگویی

صداقت و راستگویی خصلتی است که زمینه اعتماد اجتماعی بین‌آحاد یک جامعه ایجاد کرده و باعث فراوانی تعاملات پیوسته بین ایشان خواهد گشت. چنان که در آموزه‌های دینی نیز از آن به عنوان سرآمد فضائل انسانی یاد شده است و تحقق آن زمینه وجود دیگر سجایای اخلاقی خواهد شد و بالعکس زوال آن در یک جامعه زمینه وجود دیگر رذائل خواهد شد.

مرحوم علامه طباطبایی ذیل تفسیر آیه ۱۷۷ سوره بقره در تعریف راستگویی می‌فرماید: «صدق، وصفی است که تمامی فضائل علم و عمل را در بر می‌گیرد، ممکن نیست کسی دارای صدق باشد و عفت و شجاعت و حکمت و عدالت، چهار ریشه اخلاق فاضله را نداشته باشد، چون آدمی به غیر از اعتقاد و قول و عمل، چیز دیگری ندارد و وقتی بنا بگذارد که جز راست نگوید، ناچار می‌شود این سه چیز را با هم مطابق سازد.» (طباطبایی، ۱۳۶۳: ج ۱، ۶۵۱)

بر این اساس، کنش‌های مبتنی بر صداقت در آموزه‌های قرآنی تمجید مضاعفی از آن شده است چون موجب اعتماد اجتماعی خواهد شد و اعتماد نیز می‌تواند نقطه آغاز پیشرفت باشد.

آیه ۱۵۲ سوره انعام «...چون سخن گویند دادگر باشید گر چه علیه خویشاوند و به ضرر او باشد...»

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

«معنای آیه این می‌شود که: باید مراقب گفتارهای خود باشید، و زبان خود را از حرف‌هایی که برای دیگران نفع و یا ضرر دارد حفظ کنید، و عاطفه قرابت و هر عاطفه دیگری شما را به جانبداری بی جا از احدی وادار نکند. و به تحریف گفته‌های دیگران و تجاوز از حق و شهادت بناحق یا قضاوت ناروا وادار نسازد، و خلاصه بناحق جانب آن کس را که دوستش می‌دارید رعایت نموده و حق آن کسی را که دوستش نمی‌دارید، باطل مسازید» (همان، ج ۷، ۵۱۹)

۶-۱-۲-۵ عاطفی (برادری)

یکی از مهم‌ترین اهداف جوامع پیشرفته که مورد تأکید اسلام نیز قرار گرفته است، پرورش روحیه اخوت و همدلی در بین مسلمانان و جلوگیری از اختلاف و تفرقه می‌باشد که در دین اسلام تأکیدات فراوانی بر آن‌ها صورت گرفته است. اسلام مسلمانان را اعضای یک خانواده به حساب آورده و میان آنان رابطه برادری قایل است و همه را با هم برادر می‌داند که این مهم در آیه ۱۰ سوره حجرات بدان تأکید شده است.

مبنای اخوت در اسلام بر اساس حقوقی است که هر یک از آحاد جامعه بر یکدیگر دارند. « آیه (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) حکم اخوت و برادری را در میان اهل ایمان صادر فرموده به این که هر یک از افراد موظف است آثار اجتماعی آن را در سیر و سلوک زندگی رعایت نماید و بر طبق برنامه مکتب قرآن حقوق اجتماعی و معاشرتی افراد را در نظر گرفته در مقام اداء آن برآیند. از جمله اثر بارز اخوت ایمانی صلاح و رفق افراد اهل ایمان با یکدیگر است به این که نثار و کدورتی میان آنان رخ ندهد و چنانچه رخ دهد بیدرنگ در مقام رفع کدورت و اصلاح خاطر طرفین برآیند.» (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ق:ج ۱۵، ۳۹۱)

در آیه ۱۱ سوره توبه، یکی از امتیازات مشرکین پس از پذیرش دعوت پیامبران را ایجاد کنش‌های مبتنی بر عواطف و برادری معرفی می‌کند. این امتیاز باعث بهبود روابط بین نوگرویدگان و جامعه مسلمین شده و نتیجه آن هم افزایش بین ایشان به منظور دستیابی به جامعه‌ای کمتر آسیب دیده با هدف وصول به پیشرفت‌های ترسیم شده است. در این میان، یکی از مصادیق کنش‌های عاطفی، صله رحم و یا ارتباط با خویشاوندان به منظور تالیف قلوب بین ایشان است تا در رهگذر ارتباط به کاستی‌ها و نارسایی‌های احتمالی که ممکن است وجود داشته باشد اطلاع یافته و حسب امکان به رفع آن‌ها اقدام نمود و یا در مسیر پیشرفت از مساعی صاحبان خرد در بین خویشاوندان بهره برد. بر این اساس کنش‌های عاطفی از این نوع، دارای کارکردهای متعددی می‌تواند باشد که از سفارشات موکد بر اساس آموزه‌های قرآن و اهل بیت می‌باشد.

در اولین آیه از سوره نساء اهمیت صله رحم به عنوان مصداقی از کنش عاطفی گستره و شمول ارتباط با هم نوع را وسیع تر بیان کرده، فارغ از وابستگی‌های قوم و قبیله‌ای مد نظر قرار داده است. « و اتقوا الارحام: از خویشاوندان (و قطع پیوند از آنها) بپرهیزید و ذکر این موضوع در اینجا اولاً نشانه اهمیت فوق العاده‌ای است که قرآن برای صله رحم قائل شده تا آنجا که نام ارحام بعد از نام خدا آمده است، و ثانیاً اشاره به -مطلبی است که در آغاز آیه ذکر شده و آن اینکه شما همه از یک پدر و مادرید و در حقیقت تمام فرزندان آدم خویشاوندان یکدیگرند و این پیوند و ارتباط

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

ایجاب می‌کند که شما نسبت به همه انسان‌ها از هر نژاد و هر قبیله‌ای همانند بستگان فامیلی خود محبت بورزید» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۳، ۲۴۸)

۷- مرور بحث و نتیجه‌گیری

در این مجال تلاش شده به پرسش‌های اصلی و فرعی تحقیق به گونه‌ای پاسخ داده شود تا ضمن فراهم شدن امکان مرور سریع نتایج پژوهش برای خوانندگان، آمادگی لازم برای بحث و نتیجه‌گیری نهایی درباره‌ی موضوع مورد بررسی بدست آید. چنان که انتظار از این روش، تحلیل محتوای استقرائی، به جای جستجو برای دستیابی به یک نظریه اصلی، ساخت یک مدل یا توسعه مفهومی را در موضوع مورد مطالعه محقق ساخت.

در این تحقیق، بررسی جامعه شناختی کنش‌های اخلاقی در الگوی اسلامی پیشرفت مورد کاوش قرار گرفت و به استخراج و تحلیل آن دسته از کنش‌های اخلاقی که منجر به پیشرفت می‌شود؛ از آموزه‌های قرآنی احصا گردید و در دو دسته کنش‌هایی که در گسترش تعاملات اجتماعی موثرند و آن دسته از کنش‌های اخلاقی که جنبه فردی داشته ولی کارکرد اجتماعی دارند، مورد طبقه‌بندی شدند؛ و در پاسخ به پرسش تحقیق، هر یک از دو دسته کنش‌های اخلاقی ارزیابی شدند.

کنش‌های اخلاقی در تعامل با هم نوع، جایگاه ویژه‌ای در این الگو داشتند و منجر به توسعه و هم‌افزایی اجتماعی بین اعضای جامعه شده، به طوری که در کنش‌های ایثارگرانه فرد علی‌رغم احتیاج، ولی از خواسته‌های خویش، به نفع آحاد جامعه صرف نظر می‌کند. این امر منجر به صمیمیت، با هم بودگی، انسجام و گسترش روابط شده و مولد روابط عاطفی به دور از کینه و روابط گرم و عاطفی، شده و در نتیجه به تراکم کنش‌های معطوف به هدف شده است. از دیگر سو، روابط برخوردار از مهر و محبت، خیرخواهانه عام‌گرا و عاری از خشم، زمینه‌ساز همبستگی اجتماعی شده است.

کنش‌های متعهدانه، موجب نظم و انضباط و اعتماد اجتماعی، مقرون به امانتداری شده است. چنان‌که، در کنش‌های مسامحه‌انگاری در خطاهای هم‌نوع، روحیه‌ی آرزوی اصلاح عمل و بخشش الهی برای فرد کج‌رو در تعاملات افراد جامعه، حفظ‌کنشگر در تعاملات جامعه‌ی و تداوم تعامل و بهبود آن در نظر کنشگر اخلاقی مد نظر بوده است. در شکل دیگر کنش‌های اخلاقی که دارای کارکرد اجتماعی است، به مختصاتی از این‌گونه کنش، اشاره شد که از عوامل پیشرفت جامعه شمرده می‌شود. واکنش منطقی به دشواری‌ها و مشکلات در مسیر وصول به وضعیت مطلوب و عمل منطبق با اصول مبانی آن از نتایج کنش صحیح عمل کردن قرار گرفت؛ چنان‌که توصیه به خویش‌تنداری، خودساختگی، ایجاد مطلوبیت‌ها، وعده وصول به اهداف، از خصوصیات کنش‌های مصابره شمرده شد.

فهرست منابع

- آبرکرامی، نیکلاس، استفن هیل، برایان (۱۳۷۰)، فرهنگ جامعه‌شناسی، حسن پویان، تهران: چاپخش.
- تقی زاده داوری، محمود (۱۳۸۸)، مجموعه مقالات اجتماعی، قم: شیعه‌شناسی.
- جعفری، یعقوب (۱۳۷۶)، تفسیر کوثر، تهران: موسسه انتشاراتی هجرت.
- حسینی همدانی، سید محمد حسین (۱۴۰۴ق)، انوار درخشان، تهران: کتابفروشی لطفی.

ششمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت دوم و بیت سوم خردادماه ۱۳۹۸

- روشه، گی (۱۳۷۰)، مقدمه ای بر جامعه شناسی عمومی، هما زنجانی زاده، مشهد: دانشگاه فردوسی.
- ریو، جان مارشال (۱۳۸۹)، انگیزش و هیجان، یحیی سیدمحمدی، تهران: روان.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۶۲)، پرتوی از قرآن، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۶۳)، ترجمه تفسیر المیزان، محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- گنابادی، سلطان محمد (۱۳۷۲)، بیان السعاده فی مقام العباده، محمد رضاخانی و حشمت الله ریاضی، تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور.
- مدرسی، سید محمد تقی (۱۳۷۸)، تفسیر هدایت، پرویز اتابکی، مشهد: بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۷۶)، اخلاق در قرآن، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۷۹)، جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۴)، به سوی او (مشکات)، تحقیق: محمد مهدی نادری قمی، قم: مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

عربی

- ابن منظور، محمد بن مکرم (۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دارالفکر.
- صدر، محمد باقر (۴۰۳ق)، الفتاوی الواضحه و فقا لمذهب البیت، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات

سایت ها

پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری

پایان نامه

- شاهباز پور، حسین، (۱۳۹۱)، الگوی اسلامی قرآنی پیشرفت (هدایت به رشد) شاخص ها، ساختارها و راهبردها، دانشکده تفسیر و معارف قرآنی، قم.

منابع لاتین

- Elo, Satu & Kyngas, Helvi (2007). The Qualitative Content Analysis Process . Journal of a Advanced Nursing. 2008. Wiley online library
- Hsiu-Fang, Hsieh & Shannon, Sarah. E. (2005). Three Approaches To Qualitative Content Analysis . Q u al it a tiv e H e a l t h R e s e a r c h . November. 2005.
- Mayring, Philip (2003). In : A Companion To Qualitative Research . Edited by Uwe Flick, Ernest Von Kardorff and Ines Steinke. London: Sage.
- Thomas, David R. (2006). A General inductive approach for qualitative data analysis . American Journal of Evaluation . Vol27. No. 2